

הרב צבי שורץ

מה מייחד את הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות?

הקדמה

בתשרי נברא העולם:¹ בשישה ימים נבראו השמים והארץ וכל צבאם, ביום השביעי שבת א-ל מכל מלאכתו, והשבת הראשונה נקראת 'שבת בראשית'. לדברי המשנה באבות (פ"ה מ"ו), ברא אלוקים עוד מספר דברים בערב שבת, לפני כניסת היום השביעי:

עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: [1] פי הארץ, [2] ופי הבאר, [3] ופי האתון, [4] והקשת, [5] והמן, [6] והמטה, [7] והשמיר, [8] והכתב, [9] והמכתב [10] והלוחות. ויש אומרים - [11] אף המזיקין, [12] וקבורתו של משה, [13] ואילו של אברהם אבינו. ויש אומרים - [14] אף צבת בצבת עשויה.

הגמרא (פסחים נד ע"א-ע"ב) מונה דברים נוספים:²

תנו רבנן: עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן: באר, ומן, וקשת, הכתב והמכתב והלוחות, קברו של משה, [15] ומערה שעמד בה משה ואליהו, פתיחת פי האתון, ופתיחת פי הארץ לבלוע את הרשעים. ויש אומרים: [16] אף מקלו של אהרן, שקדיה ופרחיה. ויש אומרים: אף המזיקין. ויש אומרים: [17] אף בגדו של אדם הראשון.

בעיון זה, נעמיק ונרחיב בבריאה זו של ערב שבת בין השמשות, המעלה מספר שאלות: (א) האם יש מכנה משותף לכל הדברים הללו? (ב) האם תנא קמא חולק על דברי ה'יש אומרים', ולדעתו, אלו נבראו בששת הימים ולא בערב שבת, או שה'יש אומרים' מוסיפים

1. כדעת ר' אליעזר, ראש השנה י ע"ב. ולדברי המדרש ויקרא רבה, כט, א הכוונה שהעולם נברא בכ"ה באלול, ובא' בתשרי נברא האדם: 'תני בשם ר"א בכ"ה באלול נברא העולם... זה היום תחילת מעשיך זיכרון ליום ראשון... [ביום השישי נברא האדם]: בשעה ראשונה עלה במחשבה... בתשיעי [בשעה התשיעית] נצטווה, בעשירי עבר, באחד עשר נידון, בשנים עשר יצא בדימוס [יצא זכאי]. אמר הקדוש ברוך הוא לאדם, זה סימן לבניך, כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס, כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס, אימת? בחדש השביעי באחד לחדש'. הקליר בפיט לשחרית ראש השנה - **כבודו אהל כהיום** - הבין את דברי ר' אליעזר כפשוטם שהעולם נברא בא' בתשרי: כְּבוֹדוֹ - בורא השמיים, לפי האמור בתהלים קיג, ד 'על השמים כבודו'. אָהֶל - פרש את השמיים כאוהל על העולם, כפי האמור על ה' בישעיהו מ, כב: 'הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת'. כְּהִיּוֹם - בראש השנה, לפי דעת ר' אליעזר שבתשרי נברא העולם (מחזור לימים הנוראים, כך א, מבואר ע"י דניאל גולדשמידט, עמ' 52).

2. וכך גם בספרי, דברים אות שנה: 'וזה אחד מן הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן: הקשת, והמן, והבאר, והכתב, והמכתב, ופי האתון, וקברו של משה, ומערה שעמד בה משה ואליהו, ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, וי"א אף בגדיו של אדם הראשון. וי"א הכתונות והמזיקים. ר' יאשיה אמר משום אביו אף האיל והשמיר. ר' נחמיה אומר אף האור והפרדה. רבי יהודה אומר אף הצבת'.

על דבריו והוא מודה להם? ג) מדוע נבראו דווקא אלו בערב שבת בין השמשות? ד) מה מהות ההבדלים בין הדברים הנזכרים במסכת אבות לדברים הנזכרים במסכת פסחים (מערת משה ואלהיו, מקלו של אהרן, בגדו של אדם הראשון)?

א. בין בריאה בששת הימים, לבריאה בערב שבת בין השמשות

רבים ממפרשי המשנה ענו על חלק מהשאלות שהבאנו בהקדמה, ובעיקר ניסו להסביר מה המיוחד באותם דברים, ומדוע בערב שבת? הרב אברהם אזולאי בספרו 'אהבה בתענוגים' מביא בפירושו לפרקי אבות, שאלו בריאות ייחודיות וחד פעמיות שאין עוד כמותן, ואין להן תולדות דומות. כמו פי הארץ בקורח, ופי האתון של בלעם שהיו בריאה חד פעמית ולא יחזרו יותר.³ המהר"ל בספרו 'דרך חיים' (אבות פ"ה מ"ו) מסביר שהדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות הם דברים שבין חול לקודש. והם ממוצע בין יסודות טבעיים גשמיים שנבראו בשישה ימים, לבין יסודות רוחניים על טבעיים השייכים לשבת. והדברים הממוצעים שנבראו בערב שבת, הם דברים גשמיים שאינם טבעיים לגמרי. כמו למשל המן שהוא מזון גשמי אך יצירתו אינה כשאר המזונות הגדלים על הארץ (שנבראו בששת ימי הבריאה) ולא חיים בלי מזון אלא בנס רוחני (ששייך לעולם של שבת) אלא מזון ממשי אך יורד מן השמיים:

אבל בערב שבת בין השמשות, מצד שהוא בין השמשות של קדושה, הוא יותר במדרגה משאר ימי הטבע, ואי אפשר לומר שלא נברא בו דבר, שהרי אינו שבת גמור, ואי אפשר שנברא בו כמו שאר ימי בראשית, שהרי אינו חול. ולפיכך נבראו בו אלו דברים שאינם טבעיים לגמרי והם קרובים אל הטבע.

רבנו יוסף בן שושן בפירושו למשנה באבות (שם) אומר שהדברים הללו נבראו כדי להגן על היסודות החיוניים לקיום האנושות ועם ישראל:⁴

אלה העשרה דברים שהזכיר בזה הפרק טעמם עיקר גדול במציאות... כי לא היה קיום לישראל, אם נעדר אחד מהם: אם נתקיימה מחלוקת קורח בטלה התורה. פי הבאר - היחיה אדם בלי מים?!, פי האתון - אילו נשלמה עצת בלק ובלעם לא נשתירו מ'שונאיהם של ישראל' שריד ופליט וכו'.

לדעתו, כל הדברים שנבראו בערב שבת חשובים לקיום העולם ולקיומו של עם ישראל ושלמותו הרוחנית: ללא עונש לקורח אין תורה; לולא פי האתון היה עם ישראל כלה ח"ו, או חסר השפעה;⁵ לולא המן והבאר, לא היה העם מסוגל להתקיים במדבר; לולא המטה, האותות והמכות לא היינו יוצאים ממצרים; לולא השמיר, לא היה מקדש כהלכתו; לולא הלוחות, לא הייתה התגלות ה' לישראל ונתינת התורה; ולולא הקשת עלול העולם להיחרב שנית.

3. על הסבר זה לכאורה קשה מן הקשת שהיא לא חד פעמית, אלא תופעה טבעית ששייכת לחוקי הטבע.

4. רבנו יוסף בן שושן, חכם ומקובל חי במאה ה"ד. חיבר ספר בשם שושן עדות, וכן פירוש למסכת אבות.

5. עיין להלן בהערה 10 ובהערה 11.

לסיכום, הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות הם דברים ייחודיים וחד פעמיים, ממוצעים בין גשמי לרוחני, וחיוניים לקיומו של עולם ומגנים עליו מפני קלקולים שעתידים להיווצר ולהרוס יסודות חשובים בבריאה.

ב. ערב שבת בין השמשות – בריאה של תיקון הסרונות

ר' יעקב עמדין (פירוש עץ אבות על פ"ה מ"ו, דף נא סוף טור ב) אומר שכל הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות, לא היו אמורים להיברא כלל והוצרכו להתחדש מפני הפורענות העתידה:

מה שלא הייתה כוונת הבריאה בעצם בראשונה, אלא שיתקיימו כל הברואים באופן היותר שלם וטוב, [כי הבריאה כולה באה להוסיף חיים ואורה] ולא יהיה משם מוות ומשכלת כמו אחר שגרם העוון.⁶

בדומה לכך מפרש ה'מדרש שמואל'⁷ (אבות פ"ה מ"ו) שלכן הם נוצרו בערב שבת, אחרי שהאדם נוצר וקלקל בבחירתו החופשית. והיה צריך לתת מענה לקלקולים שעלולים להפריע לעולם להתקיים, או לעם ישראל למלא את תפקידו. כל הבריאה שנבראה בשישה ימים הייתה חייבת להיברא, לעומת עשרה דברים אלו, שלולא החטא, לא היו נוצרים כלל:

אלו הדברים נבראו בערב שבת בין השמשות, לפי שכבר חטא אדם הראשון וגברו החיצונים והקליפות, וראה השי"ת לברוא אלו העשרה דברים לתועלתם של ישראל, כי מבלעדם לא הייתה להם תקומה.

בעקבות פירושים אלו של ר' יעקב עמדין וה'מדרש שמואל', ננסה להראות, כיצד כל אחד מן הניסים שנבראו בערב שבת, מיועד לתיקון קלקול וחטא, ובריאות אלו הן צורך גדול, כי הן בעלות השפעה גדולה על עתיד העם והעולם, וגם ננסה לענות על כל השאלות שהעלינו בהקדמה:

(1)⁸ פי הארץ - קורח חלק על משה רבנו ופקפק בנאמנותו לדבר ה',⁹ ושכנע גם אנשים נוספים שמשה מינה את עצמו ולא ה' בחר בו להנהיגה. מחלוקת זו, אילו הייתה עולה

6. נראה לי שההבדל בין היעב"ץ לר"י בן שושן הוא שליעב"ץ מה שנברא בערב שבת בין השמשות, זו בריאה בדיעבד, שנבראה לסכל את הקלקולים שיגרמו העוונות, אבל כל מה שנברא בשישה ימים עד ערב שבת בין השמשות הם דברים לכתחילה, ולר"י בן שושן זו מניעה שלא יקרו דברים כאלו, ולכן גם בערב שבת בין השמשות זו בריאה לכתחילה, וכמובן, אם ח"ו יתקלקלו, תפעל אותה בריאה לסיכול הנזק. והבדל זה משמעותי ביותר, כי אם בששת ימי הבריאה נבראו רק הדברים שלכתחילה, זה מראה שכוונת הבורא היא לתקן עולם ולהוסיף חיים ואורה. ומי שאומר שבששת ימי הבריאה נבראו לכתחילה גם כל תיקוני הקלקולים (כמו בליעת אנשים באדמה), זה אומר שבבריאה האלוקית יש גם עניינים של 'מוות ומשכלת'.

7. רבי שמואל די אוזידא (1545-1604) היה ראש ישיבה, מקובל ומחבר ספרים שחי בצפת. מתלמידיו הראשונים של האר"י. הוא נודע בחיבורו על פרקי אבות בשם מדרש שמואל. חיבור זה בחלקו הגדול הוא מעין שיטה מקובצת לפירושים אחרים על המסכת, בתוספת פירושים משלו. החיבור נדפס לראשונה בחייו בוונציה בשנת של"ט (1579).

8. **המספור**, לפי המספור שכתבנו במקורות בתחילת המאמר.
9. במדבר רבה, פרשת קורח יח, ב: 'אמר קורח... אני בנו של יצחק הייתי ראוי להיות נשיא על משפחות

בידו, הייתה מבטלת את אמיתותה של התורה, ואין קץ לרעות שהיו נופלות על העם והעולם, ללא תורה מן השמיים וללא קיום רוחני ישראלי מודרך ומכוון. לכן נברא 'פי הארץ' שיבלע את קורח ועדתו וכך תיבלם המחלוקת בעודה באיבה.

(2+5) פי הבאר והמן - בעקבות חטא המרגלים נגזר על אבותינו שלא ייכנסו לארץ מיד בצאתם ממצרים בדרך הקצרה, אלא יסתובבו ארבעים שנה במדבר, וכל הגברים מגיל 20 עד 60 ימותו שם. אולם הקיום במדבר איננו אפשרי במשך זמן כה רב. זהו מקום 'נחש שרף ועקרב וצמאון, אשר אין מים' (דברים ח, טו). כדי לאפשר את קיומו של עם ישראל במדבר. וכדי שיוכל עם ישראל למלא את ייעודו הנשגב עם בואו לארץ ישראל, ברא הקב"ה את המן ואת הבאר שמהם ניזון בתקופת המעבר הקשה.

(3) פי האתון - בלעם נשכר ע"י בלק לקלל את ישראל כדי לכלותם¹⁰ או לפחות, למעט את השפעתם על העולם.¹¹ הקב"ה לא סיכל את רצון בלעם שלא ללכת, אלא אמר לו (במדבר כב, כ): 'קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה'. וכדי להניא אותו לחזור בו מכוונתו לקלל, נבראה האתון בערב שבת כדי לעצור אותו, שיבין שהקב"ה לא רוצה בפעולה זו. ואחרי שגם נס זה לא עזר, השרה עליו רוח ממרום, ששמה בפיו את הברכות.

(4) הקשת - בימי 'בראשית' השחית כל בשר את דרכו על הארץ ולכן הביא הקב"ה מבול לעולם, הוא מחה את כל היקום, ובסיומו נשבע הקב"ה לא להביא יותר מבול, וסימן זאת ע"י הקשת. המבול בעצם החריב את העולם כולו, והקשת סימלה את בריאת העולם מחדש - העולם שאחרי המבול יתנהג לפי כללים אחרים. זו מעין תוכנית חלופית שנוצרה בעקבות חטאי הדור, ויש בה יותר מקום לבחירה החופשית ע"י הפחתת ההתערבות האלוקית. לתוכנית זו, שגם היא נבראה בעולם, אולם היא פחות אידיאלית, מתכוונת המשנה ב'קשת' שנבראה בערב שבת.

(6) המטה - המצרים חטאו בכך ששעבדו את ישראל באכזריות, מעבר לגזירה האלוקית.¹² אחרי התראות רבות, שלהן לא נענה פרעה, החליט הקב"ה להביא עליו עשר מכות, עד שייכנע ליבו הערל ויוציא את בני ישראל. להבאת העונשים שנחתו על פרעה ועל עמו, שלח הקב"ה את משה רבנו עם המטה, שבתחילה שימש רק להראות לפרעה את היכולת לעשות אותות, ואח"כ סימן את בואן של המכות עצמן. גם בריאת המטה של משה לא הייתה נצרכת, לולא הקשה פרעה את ליבו. אך יציאת מצרים הייתה הכרחית לעם המשועבד, ולזה יועד המטה.

והוא עשה שבנו של עוזיאל קטן של אחי אבא יהי גדול עלי. הריני חולק עליו ומבטל כל מה שנעשה על ידו. ושם בס' ג: 'אמר לו: דברים אלו לא נצטווית עליהן, ומליבך אתה בודאן'.

10. תוס', ברכות ז ע"א ד"ה שאלמלי על הגמרא שאומרת שזעמו של הקב"ה הוא רגע, ושואלים תוס' מה היה יכול לומר ברגע [שהוא זמן של אמירת המילה 'רגע']? ועונים, שהיה יכול לומר מילה בת שלוש אותיות - פֶּלֶם! - הרי שהתכוון לכלותם.

11. סנהדרין קה ע"ב: 'מברכתו של אותו רשע, אתה למד מה היה בלבו: לא תהא מלכותן נמשכת - כנחלים נטיו. לא תהא מלכותן שולטת באומות - וזרעו במים רבים. לא תהא עזה מלכותן - וירום מאגג מלכו'.

12. רמב"ן, בראשית טו, יד: 'כך גזר הקדוש ברוך הוא, שיהיו ישראל משועבדין במצרים, עמדו עליהם ושעבדום בחוזק. אמר הקדוש ברוך הוא, היה לכם לנהוג במ כעבדים ויעשו צרכיכם, אני קצפתי מעט, והמה עזרו לרעה' (זכריה א, טו).

7) השמיר - התורה מצווה לבנות את המזבח מאבנים שלמות ולא מסותתות ע"י ברזל (שמות כ, כב): 'לא תבנה אתהן גזית כי חרברך הנפת עליה ותחללה'. ובמשנה (מידות פ"ג מ"ד): 'שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם, והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, אינו בדין שיונף המקצר על המאריך'. וכיצד סותתו אבני המזבח בלי ברזל? ע"י השמיר. הברזל לא נברא בעולם כדי להמית. לחומר קשה זה ישנם שימושים רבים מועילים. האדם שיש בליבו שנאה ומחשבות און, לקח את הברזל והפך אותו לכלי רצח. ובגלל שימוש שלילי זה שהאדם יצר, נאסר על בן ישראל לקחת את כלי המשחית ולבנות בעזרתו את אבני המזבח. לכן היה צורך לברוא את השמיר. גם כאן, לולא בחירתו של האדם לרצוח באמצעות ברזל, לא היה צורך בשמיר. הברזל יכול היה להיות סמל של חיים ורווחה מעבודת האדמה, שתיתן יבול בשפע, כמו שאכן יהיה לעתיד לבוא: 'וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה' (ישעיהו ב, ד).

8-9-10) הכתב והמכתב והלוחות¹³ - לעניות דעתי, שלוש 'בריות' אלו מתאימות יותר ליצירת הלוחות השניים. כי אילו הייתה הכוונה ללוחות הראשונים, אפשר היה להסתפק בתיאורם במילה אחת או שתיים - הלוחות, או 'מכתב אלוקים'. ונתינת הלוחות האלוקיים כבר כוללת את הכתב והחקיקה, שהם עניין אחד שכולו נס ופלא.¹⁴ הצורך לתאר גם את הכתב, את המכתב ואת הלוחות מרמז לנס הכפול שהיה בלוחות השניים. שם אמר ה' למשה פסל לך! כתב לך! ומשה פסל וכתב עליהם, והקב"ה הפך כתיבה זו למכתב אלוקי, ויצר ממנה חקיקה חלולה בלוחות, כפי שהיה בלוחות הראשונים. וכך פירש ה'משך חכמה' (שמות לד, כז) את השוני בכתיבת הלוחות השניים:

לכן הלוחות ראשונות 'מעשה אלוקים המה' - הקדוש ברוך הוא בעצמו עשא [רש"י שם], גם הכתיבה. לא כן לוחות שניות, משה פסל אותם, גם הכתיבה משה כתבן כדרך כל אדם הכותב. אבל החקיקה מזה ומזה כדרך שהיה בלוחות הראשונות - שזה ענין נסיי ונפלא, כמאמרם ז"ל מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים - זה היה מפועל אלוקי.

ולכן, כדי לתאר את השוני של הלוחות השניים מן הראשונים, היה צורך לכתוב זאת בשלוש מילים, כי זהו **כתב** (של משה) שהפך **למכתב** אלוקים, חרות **על הלוחות**. וכידוע,

13. 'ישנן דעות רבות בביאור דברים אלו. הקושי העיקרי הוא, שבתורה המשמעות של המילה 'מכתב' הוא הכתב (שמות לב, טז): 'והלחת מעשה אלוקים המה, והמכתב - מכתב אלוקים הוא, חרות על הלחת' ואין אלו שני דברים. וכך מתרגם אונקלוס: 'וכתבא - כתבא דה' הוא' ואילו במשנה מבדילים בין ה'כתב' וה'מכתב': רע"ב מפרש: הכתב - צורת האותיות, המכתב - החקיקה בלוחות מכל הצדדים, והלוחות - החומר שממנו נעשו הלוחות, שהוא מחצב סנפירינן. רש"י בפסחים נד ע"א מפרש שהמכתב איננו הכתב, אלא כלי הכתיבה שבו נכתבו הדברים. ולפי זה הניקוד של מילה זו צריך להיות - המִכְתָּב (כמשקל כלים: מִזְלָג, מִכְרָג, מִרְצָע). הרמב"ם מפרש - הכתב הוא של התורה, ולא של הלוחות, כמו שאמר הכתוב (שמות כד, יג): 'ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבת' והיא התורה שכתובה לפני הקב"ה באש שחורה על גבי אש לבנה, ועל פיה כתב משה את התורה. והמכתב - זהו כתב של הלוחות. שעליו נאמר 'המכתב מכתב אלוקים הוא חרות על הלחת'. אברבנאל פירש - הכתב הוא של הלוחות השניים, שאמר הקב"ה למשה 'כתב לך'. והמכתב והלוחות זהו הכתיבה על הלוחות הראשונים.

14. לפי פרשנות זו, הלוחות הראשונים שייכים לניסים שנבראו בששת הימים, כי זו בריאה של 'לכתחילה'. ואילו ניסי הלוחות השניים שבאו בעקבות חטא העגל, נבראו בערב שבת בין השמשות, שהוא זמן לבריאה של תיקון חסרונות.

הלוחות השניים ניתנו בעקבות שבירת הלוחות בשל חטא העגל. ולולא ניתנו מחדש, היה עם ישראל חסר את הקשר האלוקי המיוחד שבנתינת הלוחות, וה'הזדמנות השנייה' אחרי הנפילה.¹⁵ ולתיקון חיסרון זה, נבראו בערב שבת בין השמשות הלוחות השניים. ה'יש אומרים' מוסיפים עוד שלוש בריאות, שיש בהן תיקון של חסרונות אחרים, שלדעת תנא קמא שלא מנה אותם, אין ניסים אלו ראויים להיברא דווקא בערב שבת, והם נבראו עם שאר הנבראים בשישה ימים.

11) מזיקין - רע"ב מפרש, שאלו השדים שהם בריאה לא מושלמת. ולכן הם שייכים לנבראים בין השמשות בזמן שהוא לא ברור לגמרי - לא יום ולא לילה. תנא קמא לא מנה אותם, כי הם אינם שייכים לתיקון חסרונות, אלא להיפך הם יצורים שמהותם לא שלמה.¹⁶ והתנא שמונה אותם סובר שחלק משלמות הבריאה לברוא גם דברים לא שלמים. כי בריאה, הכוללת את כל סוגי המציאות, היא המבטאת שלמות גדולה יותר.¹⁷

12) קבורתו של משה - יש המפרשים,¹⁸ שאין הכוונה לקבורה, אלא לעצם מיתתו של מרע"ה, ושל כל הצדיקים הגדולים, שכולם כלולים בנשמת מרע"ה, כי לצדיקים עליונים לא ראויה מיתה. אך הקב"ה קבע שגם מי שאין בו חטא, ימות בעטיו של נחש.¹⁹ תנא קמא לא מונה זאת, כי המיתה היא חיסרון, ולא תיקון חיסרון. ותנא דידן רואה במיתה שירדה לעולם, עם חטא אדם באכילת עץ הדעת, הכרח אלוקי: 'כי ביום אכלך ממנו מות תמות' (בראשית ב, יז). ואין להתייחס ליצאים מן הכלל 'כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא' (קהלת ז, כ),²⁰ ואלה שאין בהם חטא, יקבלו שכר שלם לפי מעלתם בעולם הבא. רבנו יונה²¹ מפרש שהכוונה להעלמת מקום קבורתו של משה רבנו. וכפי שהסביר הרלב"ג (דברים לד, ו): 'סיבב ה' שלא יהיה מקום קבורתו נודע... כי אולי אם נודע המקום, יטעו הדורות הבאים, ויעשו ממנו אלוה, מצד מה שנתפרסם מהנפלאות שעשה'. תנא קמא לא מנה זאת, כי בשונה מכל החטאים האחרים, יודע הקב"ה שהם יקרו כמו חטא העגל, קורח ובלעם, ולכן הכין למצבים אלו תיקון, אך להפוך את משה רבנו לעבודה זרה, זהו רק חשש, ולא בטוח שיקרה. ותנא דידן סובר שהקב"ה הכין את כל הדברים, שמא יקלקלו. ולוואי ותהיה זו בריאה שאינה נצרכת.

13) אילו של אברהם אבינו - אברהם אבינו נצטוו לעקוד את יצחק, והתורה מתארת את נכונותו לקיים ציווי זה בלי פקפוק. וברגע השיא, כשלוקח אברהם את המאכלת, מתגלה

15. כך מתאימים הלוחות השניים לנתינתם ביום הכיפורים שגם הוא זמן תיקון החטאים וה'הזדמנות שנייה'.

16. עיין במאמרו של הרב משה צוריאלי, 'על המזיקים שנבראו בע"ש ביה"ש', המעין 246 (תשפ"ג) עמ' 65-62.

17. הקב"ה כל כך אינסופי שהוא כולל גם את הסופי. זהו סוד בריאת העולם ובריאת האדם, וסוד ה'צמצום' הקבלי. הרב שג"ר (מקור ראשון, מוסף שבת, 18.3.11 - 'המלך רוצה בית'): 'בחסידות לימדונו, כי אין לראות בצמצום האלוקי צמצום כפשוטו, קרי צמצום שלילי של האלוקות, כביכול האלוקות הנוכחת בעולם הינה סופית, מוגבלת וחסרה, אלא ההיפך הוא הנכון, הצמצום אינו כפשוטו: האינסופי משתכן בסופי מבלי לאבד את אינסופיותו'.

18. הרב ברוך מרדכי בן חיים יהודה לייב פראנק, באר בשדה, מסכת אבות עמ' 299.

19. שבת נה ע"ב: 'ארבעה מתו בעטיו של נחש [רק בגלל שנגזרה מיתה, בשל חטא אדם הראשון, אבל הם עצמם לא חטאו] ואילו הן: בנימין בן יעקב ועמרם אבי משה וישי אבי דוד וכלאב בן דוד'.

20. ועיין בתוס', שבת נה ע"ב ד"ה ארבעה.

21. רבנו יונה, אבות פ"ה מ"ו.

אליו המלאך ואומר לו: 'אל תשלח ידך אל הנער' (בראשית כב, יב). על פי המדרש (ילקוט שמעוני, וירא אות קא) מתעקש אברהם לקיים את הציווי: 'אולי אוציא ממנו טיפת דם?' ולכן חוזר המלאך ואומר לו: 'אל תעש לו מאומה'. ומסביר הרב קוק ב'עולת ראי' (ח"א עמ' צד) שבלי ביצוע מעשי, המצווה אינה שלמה, הנכונות לבד אינה מספקת. לכך הכין הקב"ה את האיל מששת ימי בראשית, כדי שהוא יהיה הנושא, שעל ידו יוכל להוציא אל הפועל את כל כוחותיו, גם המעשיים, בקיום הציווי בשלמות:

ויעלהו לעולה תחת בנו - כל אותו החזון וככל אותו עוז האהבה האלוקית, אשר התלקחה בלבבו, בהיותו מוכן לפעול הקרבת בנו, באותה המידה עצמה העלה את האיל. לא פעל עליו השינוי הזה, החילוף של יצחק באיל, לקרר בכל דהו את כל אותו אור הגבורה וגובה הנשמה הפנימית, המצטרפת אל פעולת ההקרבה, כ"א העלהו לעולה תחת בנו, כדבר ד' שנגמר יסוד הציווי, וחדלה המשכת הפעולה בבנו, ולעומתה נכנס האיל.

תנא קמא לא מייחס בריאה זו לערב שבת שבו נתקנים חסרונות, כי אדרבה זוהי בריאה שתכליתה קיום שלם של מצוות הבורא - גם נכונות לעקוד את הבן וגם הוצאת הציווי אל הפועל באיל. והתנא המונה זאת, סבור שרצונו של אברהם להמשיך לשחוט אחרי שצווה לא לעשות זאת, היא סוג של חולשה, והיה עליו לכלוא את כל כוחותיו, ולא לפתח רצון אישי אפילו לשם שמיים, והיה מקבל שכר שלם על ה'פרישה' ולא על ה'דרישה'.²² וכדי שלא ישחט את יצחק, ברא הקב"ה איל בערב שבת כתחליף, במקרה שאברהם כן ירצה בכל זאת לגמור את הציווי ולעשות מעשה.

14) צבת בצבת עשויה - בריאה זו לכל הדעות, היא יוצאת מן הכלל, ואינה דומה לכל הדברים האחרים. הפירוש המקובל הוא שהנפח זקוק לצבת בעבודתו כדי להוציא כלי מן האש. אם כן כיצד נבראה הצבת הראשונה? ומי הוציא אותה מן האש בגמר עשייתה? ולכן חייבת להיות צבת שלא נבראה ע"י אדם, אלא נבראה ע"י הקב"ה, וממנה יתחילו כל המלאכות שזקוקות לצבת. תנא קמא לא מנה זאת כי הוא מנה רק תיקון חסרונות, הקשורים בחטאים. מלבד זאת, הגמרא²³ דוחה זאת, ואומרת שאפשר לעשות את הצבת הראשונה בידי אדם, ע"י יציקה בדפוס ואין הכרח שייברא בידי שמיים. ואילו ה'יש אומרים' סוברים שראוי למנות את כל סוגי החסרונות, אפילו בעולם של יצירת כלים. ולולא הצבת הראשונה, היה העולם חסר סוג מסוים של כלים. ובריאה זו מאפשרת עולם משוכלל יותר ביצירת כל הכלים.

ג. בין מסכת אבות למסכת פסחים

ישנם דברים נוספים שנבראו בערב שבת בין השמשות, הם נמנו בברייתא במסכת פסחים,²⁴ ולא נמנו במסכת אבות, כי יש ביניהם שוני מהותי.

22. כך אמר שמעון העמסוני (פסחים כב ע"ב): 'כשם שקיבלתי שכר על הדרישה, כך אני מקבל שכר על הפרישה'.

23. פסחים נד ע"א.

24. שם.

15) מערה שעמד בה משה ואליהו²⁵ - אחרי חטא העגל מתכוון הקב"ה לשנות את צורת הנהגתו לישראל (שמות לב, לד): 'הנה מלאכי ילך לפניך'. משה רבנו מבקש מהקב"ה לא לנטוש את הנהגה הישירה (שם לג, טו): 'אם אין פניך הולכים, אל תעלנו מזה'. ונוצר דו-שיח שבו רב הנסתר על הגלוי, והקב"ה לבסוף נענה בצורה חלקית לבקשת משה ב'מעמד נקרת הצור'. מערה-נקרה זו, נבראה בערב שבת, כי גם היא שייכת לתיקון בעקבות חטא העגל, ולולא החטא לא הייתה נבראת המערה. אולם ייתכן שהתנא במשנת אבות סובר שפרשה אפופת מסתורין זו, מבחינת המיקום, העברת כבוד ה' וטובו, ראיית אחר ולא פנים, כולה מופקעת מענייני זמן ומקום, ואין למנות אותה בשורה אחת עם יצירות ובריאות אחרות, שנבראו בערב שבת, ורצוי שתישאר תחת הקטגוריה של 'כבוד אלוקים הסתר דבר' (משלי כה, ב).²⁶

16) מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה - כמו פי הארץ, נס פריחת מטה אהרן שמייצג את שבט לוי לעומת מטות השבטים שלא פרחו, זהו נס נוסף שהוכיח שהמינוי של אהרן היה על פי ה'. הוא בא לתקן את הקלקול של עדת קורח, שערערו על מעמדם של משה ואהרן, וראו בכך מינוי עצמי. התנא קמא במשנת אבות סבר שלא היה הכרח ליצור נס זה, כי כבר הוכח על ידי שריפת מקריבי הקטורת ופתיחת פי הארץ, שבלעה את קורח, שמשא אמת ותורתו אמת. אבל הברייתא בפסחים חושבת שנס זה נצרך, כי העונשים של השריפה והבליעה הוכיחו שעדת קורח טועה, אבל עדיין לא היה ברור, שאהרן ראוי ומשום כך צריך היה להוכיח זאת על ידי פריחת המטה. מלבד זאת, רצה הקב"ה להראות לכולם שהתורה ובחירה אינם רק מענישים וממיתים, אלא הם סם חיים המחיה ומצמיח. 17) בגדו של אדם הראשון - כך פירש רש"י (פסחים נד ע"ב): 'ואני שמעתי בגדיו של אדם הראשון היינו כותנות עור שהיו לו'. אדם וחווה תפרו לעצמם חגורות מעלי תאנה, אחר שאכלו מעץ הדעת, והבינו שהם ערומים. אולם זהו לבוש מינימלי שרק כיסה את ערוותם, והקב"ה עשה להם לבוש מלא שכיסה את כל גופם (בראשית ג, כא): 'ויעש ה' אלוקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם': זהו כיסוי מכובד, המכבד את האדם (שבת קיג ע"א): 'דרבי יוחנן קרי למאניה - מכבדות' - שהבגדים מכבדים את בעליהם. וזה שייך לערב שבת אחר שחטאו באכילה, ולולא החטא לא היו בגדים כלל, כמו בגן עדן וגם לא היו מתביישים בכך.²⁷ והתנא של משנת אבות סובר שאמנם זה בדיעבד, אבל אחרי החטא חייבים לכסות את הערווה, ובכיסוי מלא לגופו של אדם, לא ניכר שיש בו חיסרון, אלא להיפך הוא מכבד את לובשו.

25. מערה זו לפי חז"ל, שימשה גם את אליהו הנביא שברח מאיזבל שרצתה להרגו (מלכים א, יט, ט-ז): 'ויקם וילך... עד הר האלוקים חורב, ויבא שם אל המערה [הידועה] וילן שם. והנה דבר ה' אליו, ויאמר לו מה לך פה אליהו?'.
26. ביאור נפלא על הדו-שיח שבין הקב"ה ובין מרע"ה, מובא באריכות בפירוש דעת מקרא, שמות לג, יז-כג.

27. על פי המהר"ל, חידושי אגדות לבבא מציעא פד ע"א ניתן להסביר מהיכן נובעים הבושה והכיסוי. לפני החטא, גם במעשה יצרי לא היה גנאי כי זה טבעי, אולם כשנוספה התאוה, נהפך המעשה לגנאי. וכשאדם מבין שיתכן שעושה דבר שלילי, הוא מתבייש ולכן מסתיר את עצמו.

סיכום

בריאת העולם ארכה שישה ימים, ובהם אנו מבחינים בשני סוגי בריאה של שלמות: בשישה ימים נברא העולם עם ריבוי אינסופי ומגוון, הכולל את הדומם, הצומח, החי, המדבר, ואף מלאכים וכוחות רוחניים. בערב שבת בין השמשות, אחר בריאת האדם ובחירתו החופשית, נבראו דברים לתיקון חסרונות, שעלולים לקלקל יסודות חשובים בבריאה. ובריאת דברים אלו נובעת מרצונו של הקב"ה לשמור את הדברים החשובים בבריאה, שלא יתקלקלו בשל מעשי האדם.²⁸

28. קהלת רבה, ז, יג: 'בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו, ראה מעשיי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך'. אבל בדברים חשובים, אם האדם יקלקל, נזקק הקב"ה לתקן אחריו.